

АНТРОПОСОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

ANTROPOSOCIOCULTURAL APPROACH TO DETERMINATION OF THE CONCEPT OF LEGAL AID

Крушніцька О.В.,

*аспірант кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

У цій статті розглянуто основні підходи до визначення поняття юридичної допомоги. У роботі намагалися виділити окремі ознаки юридичної допомоги та її лінгвістичне трактування. Також було співставлено поняття юридичної допомоги із суміжними визначеннями.

Ключові слова: юридична допомога, правова допомога, правнича допомога, захист, юридичні послуги.

В данной статье рассмотрены основные подходы к определению понятия юридической помощи. В работе пытались выделить отдельные признаки юридической помощи и ее лингвистическую трактовку. Также было сопоставлено понятие юридической помощи со смежными определениями.

Ключевые слова: юридическая помощь, правовая помощь, защита, юридические услуги.

The main approaches to the definition of legal aid are considered in this article. The paper tried to highlight certain features of legal aid and its linguistic interpretation. The concept of legal aid with related definitions also was compared.

Key words: legal assistance, legal aid, protection, legal services.

Постановка проблеми. Реальний захист права громадян на юридичну допомогу завжди належав до найгостріших проблем українських реалій. Особливо в останні роки це питання стало предметом серйозного наукового аналізу у зв'язку із конституційними та судовими законодавчими змінами та реформами. Конституційне прагнення розвивати і зміцнювати демократичну державу не можна втілювати без утвердження в суспільній свідомості й соціальній практиці невідчужуваних прав і свобод людей, нормативного закріплення їх гарантій. Держава взяла на себе обов'язок проявляти активність у забезпеченні прав та свобод своїх громадян, у створенні матеріальних, організаційних, соціальних, політичних та інших умов для найповнішого використання людиною своїх прав і свобод.

Отже, сучасна перебудова інституту адвокатури та проведення судової реформи вказує на важливість дослідження саме антропосоціокультурного підходу до визначення поняття юридичної допомоги.

Відповідно, незважаючи на вагомість зазначеного правового інституту, на сьогодні в науковій доктрині залишаються чимало дискусійних питань щодо визначення природи, змісту й обсягу права на юридичну допомогу, її місця в системі прав та гарантій такої допомоги, а в національному законодавстві не існує однозначного, чіткого й послідовного підходу в різних аспектах його врегулювання, що негативно впливає на реалізацію цього та інших конституційних прав на практиці. Зокрема, на рівні правотворчої та правозастосовної діяльності залишаються такі проблеми: кола суб'єктів здійснення представництва й захисту в суді та надання юридичної допомоги в судовому процесі; відшкодування витрат на юридичну допомогу в судовому процесі; оподаткування адвокатської юридичної допомоги тощо.

Актуальність наукового дослідження окремих підходів до визначення поняття юридичної допомоги ще більше загострюється у зв'язку із прийняттям 02.06.2016 р. Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [1], відповідно до якого інститут права на юридичну допомогу суттєво змінився.

Стан опрацювання. Значний внесок у дослідження вказаної проблеми зробили так науковці, як: А.М. Бірюкова, Т.В. Варфоломєєва, С.С. Немченко, Т.В. Омельченко, В.Ю. Панченко, М.В. Удод, Н.В. Хмелевська, О.Г. Юшкевич та інші.

Зважаючи на наявні наукові дослідження, актуальність зазначеної проблеми важко переоцінити, адже на сьогодні відсутня чітка мотивація сутності і характеристик правової та юридичної допомоги у їх трактуванні науковцями.

Метою статті є аналіз та розкриття антропосоціокультурного підходу до визначення поняття юридичної допомоги.

Виклад основного матеріалу дослідження. З власної точки зору, одним із головних методів для з'ясування поняття правової допомоги можна вважати антропосоціокультурний підхід, адже людина є основним суб'єктом у моделі правових взаємин «людина–суспільство–держави».

Основний Закон нашої країни закріплює право кожного на правову допомогу. Однак інші нормативно-правові акти поряд із правовою допомогою вживають схожі терміни, такі як «юридична допомога», «юридична послуга», «захист». Використовуючи зазначені терміни, науковці та практики у юридичній сфері повсякчас їх ототожнюють, не розтлумачуючи зміст кожного. Такий підхід, на думку Н.В. Хмелевської, хибно змінює уявлення щодо цілісності системи правової допомоги,

окресленої законодавчим регулюванням її надання та забезпечення [2].

Особливість права на юридичну допомогу пояснюється тим, що воно є невід'ємною складовою частиною механізму реалізації, гарантії та захисту прав і свобод людини й громадянина, тобто безпосередньо пов'язане з ефективністю та якістю забезпечення інших прав, свобод і законних інтересів людини, є безумовною їх гарантією.

Перш ніж перейти безпосередньо до дослідження конституційного права на професійну юридичну допомогу, треба насамперед визначити, що ж являє собою юридична та правова допомога. Тож на початку нашого дослідження маємо відзначити, що в українському законодавстві вживаються такі терміни, як правова допомога, юридична допомога, захист, безплатна допомога, первинна та вторинна правова допомога, тож потрібно чітко розуміти такі поняття.

Ще під час обговорення проекту КПК України А.М. Бірюкова звертала увагу учасників засідання на те, що в різних статтях проекту КПК по-різному розуміються терміни «захист», «правова допомога», «допомога», «безплатна допомога» [3, с. 5].

Відсутність чіткого розмежування терміна «юридична послуга» і термінів «правова допомога» і «юридична допомога» призводить, за нашими спостереженнями, до висновків окремих авторів та цілих установ до того, що законодавство України закріплює фактично потрібну систему правової допомоги. За їхніми доказами, одна з них – система правової допомоги, в основі якої лежать закони України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та «Про нотаріат», друга – система правових послуг, яка ґрунтується на нормах Цивільного кодексу України, а третя – система соціально-юридичних послуг, які надаються відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» [2, с. 145].

Мають місце і думки щодо дуалізму у визначенні поняття правової та юридичної допомоги у вітчизняному законодавстві: «Через те, що на сьогодні в законодавстві України існує дуалізм у визначенні поняття правової та юридичної допомоги (у ст. 59 Конституції України використовується термін «правова допомога», в ст. 44 старого Кримінально-процесуального кодексу України – «юридична допомога», а в новому Кримінальному процесуальному кодексі України вживається термін «захист»), то можна зробити висновок, що всі ці терміни вживаються законодавцем як синоніми» [4, с. 505].

Пропозиція авторів цього твердження така: «Для приведення законодавства у відповідність з Конституцією України, а також, щоб уникнути плутанини під час з'ясування змісту терміна «правова допомога», доцільно вживати те поняття, яке зазначене у Основному Законі». На наш погляд, недоцільно звужувати обидві категорії до однієї, оскільки за наявності зв'язку між ними вказані категорії не синонімічні. Так, наприклад, у радянській юридичній літературі терміни «правова допомога» та «юридична допомога» не були синонімічними і не

збігалися за змістом [5, с. 89]. У цьому напрямі відзначимо, що на нормативному рівні право на юридичну допомогу було закріплене ще у Конституціях СРСР 1936 р. (ст. 111) та 1977 р. (ст. 158), а спеціальним законом, який регулював механізм надання такої допомоги на професійній основі, був Закон СРСР «Про адвокатуру в СРСР» (1979 р.).

Саме на цій підставі юридична допомога ототожнювалась з допомогою адвоката, а право на юридичну допомогу – з правом на допомогу адвоката у цивільних та кримінальних справах. Водночас за аналізом змісту відповідних нормативних актів робимо висновок, що правовою вважалася допомога в межах договірних відносин між державами з питань співробітництва установ юстиції щодо надання допомоги у цивільних, сімейних і кримінальних справах.

Сукупність же заходів з громадянами, службовими особами, організаціями, підприємствами, установами тощо для правильної орієнтації в чинному законодавстві, виховання звички свідомого виконання правових норм, зміцнення законності визначалася як юридична допомога [2, с. 146].

Нині в українському юридичному термінологічному словнику юридична допомога визначається як сукупність заходів із надання правових послуг юридичним та фізичним особам, має на меті правильну їх юридичну орієнтацію у різноманітних правових ситуаціях [6, с. 32].

Для співставлення зауважимо, що, наприклад, російський «Большой юридический словарь» не розрізняє значень правова та юридична допомога, оскільки визначає, що правова (юридична) допомога – це державна, недержавна (приватна, комерційна) діяльність кваліфікованої допомоги фізичним та юридичним особам у розумінні, правильному застосуванні та дотриманні законодавства, консультації з юридичних питань та питань права, що спрямовані на захист та сприяють дотриманню прав і законних інтересів громадян [7, с. 255].

Окремі науковці взагалі доводять необхідність залишення за терміном «правова допомога» смислу, що надається йому в міжнародному праві, а для позначення виду допомоги особі у правовій сфері використовувати словосполучення «юридична допомога особі» [6, с. 63].

Наприклад, у кримінальному процесі вживають термін «захист». У проблемі співвідношення понять захисту та правової допомоги виваженою є позиція Т.В. Варфоломєєвої, яка зазначає: «Конституція України розрізняє поняття захисту та правової допомоги, й абсолютно правильно, оскільки за змістом це різні поняття, відмінні один від одного види правової діяльності» [8, с. 3]. Підтримуючи наведене твердження на вказаний аспект правової допомоги, водночас залишаємося на думці про необхідність конкретизації змісту правової допомоги.

В Основному Законі гарантується саме допомога правова, що робить названий підхід некоректним та додатково свідчить про необхідність розмежування цих понять. До речі, науковці відзначають, що

до прийняття Конституції України 1996 р. необхідності для такого аналізу не було, оскільки у законодавстві була закріплена прерогатива адвокатури на надання юридичної допомоги громадянам і організаціям та організаційні форми діяльності адвокатури. На нашу думку, це не є причиною виникнення названої проблеми, бо її суть полягає не у тому, хто надає допомогу, а який її сутнісний зміст.

Таким чином, відсутність чіткого визначення поняття «юридична допомога» як у законодавчих актах, так і у наукових дослідженнях підштовхує до пошуку такої дефініції на основі розкриття логічного значення слова «юридичний» з метою виявлення змісту зазначеної допомоги.

Лінгвістика слова «юридичний», що, як відомо, походить із латинського «судовий», розкривається як «пов'язаний із законодавством, правовими нормами і практичним їх застосуванням; правничий, правознавчий; має офіційне право на що-небудь» [9, с. 517].

Саме правознавчий зміст допомоги у категорії «юридична допомога» вказує на обов'язковість її правової аргументації, тобто «прив'язки» до конкретного законодавства, правових норм, наявності можливості та способу їх практичного застосування, оскільки лише за таких умов вона матиме офіційну прерогативу. Це призводить до твердження про те, що допомога не є юридичною (не може бути надана як юридична, не може бути ідентифікована), якщо відсутня відповідна правова основа її надання.

У доктринальних дослідженнях також існують значні розходження щодо визначення поняття «правова допомога» й розмежування його із суміжними поняттями. Існує теорія дуалізму у визначенні поняття правової та юридичної допомоги у вітчизняному законодавстві, прихильники якої роблять висновок, що ці терміни вживаються законодавцем як синоніми. Однак більшість науковців усе ж таки схильні розрізняти ці терміни, застосовуючи різноманітні підходи. Щодо терміна «право», то він вживається в багатьох значеннях: як право, що визначається не тільки правовими нормами, але й моральними нормами суспільства, корпоративними нормами, звичаєвими нормами, канонічними нормами тощо. Тобто відзначається застосування категорії «право» і в неюридичному смислі цього слова [2].

Ще один підхід, заснований на лінгвістиці, полягає в такому: тлумачний словник розкриває зміст слова «юридичний» як «пов'язаний із законодавством», тобто той, що відноситься до роботи юриста, походить від слова «юрист» і характеризує професійну ознаку. Водночас «правовий» – це пов'язаний із правом. Отже, прикметник «правовий» утворений від слова «право», а тому характеризує спосіб допомоги, а не її зміст.

Відповідно, будь-яка юридична допомога одночасно є і правовою, але не кожна правова допомога є юридичною. Застосування прикметника «юридична допомога» вказує на суб'єкта її надання – юриста, а тому, якщо допомогу в судочинстві надає

інша особа, то така допомога буде вважатися правовою. Юридична допомога є складником інституту правової допомоги, хоча поява терміна «правова допомога» була випадковою, це призвело до посилення правового захисту особи [10, с. 501–503].

Отже, стосовно визначення змісту категорій «правова допомога» і «юридична допомога» (правнича допомога) не існує однозначного підходу й чіткого розмежування ні в чинному законодавстві, ні в науковій доктрині, однак, беззаперечно, можна зробити такі висновки:

– по-перше, ці терміни не можна використовувати як синоніми, про це, зокрема, свідчать зміни, внесені законодавцем до ст. 59 Конституції України (заміна терміна «правова допомога» на «професійна правнича допомога» і прив'язка його до професії адвоката);

– по-друге, поняття «правова допомога» є ширшим за змістом, ніж «юридична допомога» (або «правнича допомога»), остання є частиною першої.

Переходячи безпосередньо до аналізу Конституції України, треба відзначити, що до офіційного оприлюднення Конституції України 1996 р. використовувався термін «юридична допомога», але внесення в ст. 59 Конституції України поняття «правова допомога» спонукало законодавця поступово в нормативно-правових актах замінювати юридичну допомогу на правову.

Так, наприклад, у КПК 1961 р. використовувались обидва терміни, причому щодо адвоката застосовувався термін «юридична допомога», а в тому разі, коли йшлося про фахівців галузі права – «правова допомога» [11, с. 363].

Забезпечення реалізації права на правову допомогу стало не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й дотриманням взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 року [12], Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року [13], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [14].

2 червня 2011 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу», який набрав чинності 9 липня 2011 року. Вказаний Закон визначає зміст права на безоплатну первинну та вторинну правову допомогу, порядок реалізації права на безоплатну правову допомогу, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги [15].

05 липня 2012 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [16], який має на меті підняти роль адвокатури в суспільстві як гаранта забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина та інституту забезпечення реалізації права особи на правову допомогу.

У червні 2016 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [1], яким консти-

туційне право на правову допомогу було редакційно замінено на право на професійну правничу допомогу. У зв'язку з цим набуває особливої актуальності виявлення змісту права на безоплатну професійну правничу допомогу, а також перспектив законодавчого врегулювання механізмів його реалізації.

Власне, на думку ініціаторів таких змін до Конституції України, заміна терміна «правова допомога» на «правничу допомогу» зумовлена, насамперед стандартами української мови, які визначають, що прикметник, застосований для позначення відповідного виду допомоги, походить від іменника, що позначає саму професію особи, яка надає таку допомогу. Іменником для позначення особи, яка надає послуги у сфері права (у юридичній сфері), є слово «правник». Отже, саме особи, що належать до правничої професії, надають професійну правничу допомогу [17].

Тобто законодавець розмежує терміни «правова» і «правничу» (або юридична) допомога саме залежно від суб'єкта надання допомоги.

Тож можна дійти висновку, що внесення таких змін до Конституції України мало на меті не звуження або ж розширення змісту права на правову допомогу, а саме приведення термінології у відповідність зі стандартами української мови. А тому за законами формальної логіки конституційні категорії «професійна правничу допомога» та «правова допомога» слід вважати синонімічними.

Слід звернути увагу, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура (частина перша статті 1312 Конституції України [18]). З огляду на положення цієї статті, можна дійти висновку, що українським парламентом було обрано концепцію монополізації надання професійної правничої допомоги саме адвокатами.

Отже, сутність юридичної допомоги полягає у тому, що:

– надання допомоги ґрунтується на встановленні її змісту на основі конкретизації правового поля, до якого вона належить та у якому надається певній людині, громадянину, особі – зрозуміло, що, коли зміст допомоги не знаходиться у полі дії законодавства чи є протизаконним, про її надання не може бути мови;

– допомога спрямована на забезпечення точно визначеного права, щодо якого в особи є потреба у реалізації, захисті чи відновленні, тобто, якщо особа потребує допомоги за обставин, які підлягають дії двох видів (напрямів, розділів, пунктів) права, то йтиметься про два види юридичної допомоги;

– видом юридичної допомоги є допомога особі в певній галузі (виді, напрямі, розділі, пункті) права,

яким вона обґрунтовується, аргументується та забезпечується, тобто вихідним елементом для визначення змісту та ідентифікації конкретної юридичної допомоги є її право, правова основа за наявності особи, яка потребує цієї допомоги [10, с. 146].

Саме тому, на наш погляд, у КПК України застосовується термін «юридична допомога», оскільки йдеться про надання необхідної допомоги у провадженні у кримінальній справі, тобто в одній галузі права.

За тієї ж мотивації – належності до однієї галузі права – йдеться про одержання юридичної допомоги в установленому кримінально-виконавчим законодавством порядку за Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань.

Водночас правова допомога (за лінгвістикою слова «право») є ширшим поняттям від поняття «юридична допомога», оскільки лежить у системі загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, які встановлюються, охороняються і гарантуються державою з метою врегулювання найважливіших суспільних відносин.

Відповідно, на сьогодні сучасним завданням законодавця є наповнення змістом права на правову допомогу в усіх сферах суспільного життя і, насамперед у сфері кримінального судочинства. Лише наявності закону про захист цього права недостатньо, необхідно удосконалити вже наявну систему надання правової допомоги шляхом створення дієвого механізму реалізації вказаного права з метою забезпечення захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Висновки. Отже, юридична допомога – це аргументована законодавством, правовими нормами та/чи практичним їх застосуванням, конкретизована правознавчим змістом допомога, спрямована на забезпечення реалізації, захисту або відновлення конкретного права чи свободи людини, громадянина, особи.

Запропоноване нами визначення означає, що юридична допомога – це не будь-яка допомога, а лише та, що має нормативний характер, тобто для надання якої існує та ідентифікована надавачем законодавча підстава.

Наведене приводить до наступного визначення правової допомоги. Правова допомога – це природне право людини, яке забезпечує її право на гідність.

За перенесенням викладених пояснень на поняття «правова допомога» та «юридична допомога» можна відзначити, що правова допомога є більш широким, а юридична допомога (чи сукупність її видів) – вузьким поняттям: правова допомога охоплює всі види юридичної допомоги. Визначаючи співвідношення правової та юридичної допомоги, говоримо про ціле та частину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-V111. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>.
2. Бірюкова А.М. Треба захищати інститут захисту в новому КПК. Адвокат. 2012. № 1(136). С. 5.
3. Хмелевська Н.В. Розмежування понять «правова допомога» та «юридична допомога» як основа цілісної системи правової допомоги. Вісник Академії адвокатури України. 2012. № 3 (25). С. 145–148.
4. Удод М.В. Щодо поняття правова допомога / М.В. Удод, Ю.Г. Рябичць. Вісник Донецького національного університету. Сер. В: Економіка і право: вип. 1. Т. 2. 2011. С. 502–506.

5. Юшкевич Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг. Право і безпека. 2009. № 1. С. 89–91.
6. Панченко В.Ю. Юридическая помощь личности (общетеоретический аспект): дисс.... канд. юрид. наук: 12.00.01. Красноярск, 2004. 210 с.
7. Большой юридический словарь / ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. М.: ИНФРА, 2004. 704 с.
8. Варфоломеева Т.В. Суб'єкт надання правової допомоги. Адвокат. 2001. № 6. С. 3–5.
9. Межа: Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь, 2001. С. 517.
10. Хмелевська Н. Розмежування понять «правова допомога» та «юридична допомога» як основа цілісної системи правової допомоги. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/articie/28437/%CD>.
11. Омельченко Т. Законодавче закріплення терміна «правова допомога». Форум права. 2012. № 3. С. 500–504 URL: http://www.nbuv.gov.ua/oid_jrn/e-journals/FP/2012-3/12otvtpd.pdf.
12. Немченко С. Теоретико-правові основи правової допомоги. Митна справа. 2014. № 6 (96). С. 362–367.
13. Загальна декларація прав людини: Прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко. 2-е вид. К.: Юрінформ, 1992. С. 18–24.
14. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Прийнято резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р. Права людини: зб. док. / Укл. В.С. Семенов, О.Н. Ярмиш та ін. Х.: Ун-т внутр. справ, 1997. С. 4–25.
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод / Офіційний вісник України. 2006. № 32. С. 270.
16. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI. / Відомості Верховної Ради України. 2011. № 51. Ст. 577. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-1>.
17. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VII / Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
18. Пояснювальна записка до Проекту Закону України про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=57209&pf35401=373303>.
19. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.